

STANDART ve YEREL ARAPÇANIN TARİHSEL ve FİLOLOJİK SINIRLARI: Mısır Lehçesi Örneği

Murat YILDIZ*

Özet

Bu makalenin temel konusu Arap lehçebilimidir. Çalışmada standart Arapçadan pek çok özellik bakımından ayrılmış olan lehçelerin tarihsel ve dilbilimsel konumu incelenmekte, dil geleneğinin lehçe olgusuna bakışı ele alınmaktadır. Makalede ayrıca bu temel çerçeveden hareketle özellikle Mısır lehçesine ilişkin tarihsel ve filolojik bazı tespitlerde bulunmaktadır. Mısır lehçesi dışında kalan lehçeler ve Standart dilin ülkeden ülkeye değişiklik gösteren kullanım ve yapıları ise bu makalenin değil, belki başka bir araştırmanın konusudur.

Anahtar Kelimeler: Standart dil, lehçebilimi, Mısır lehçesi, iki dilcilik.

The Historical and Philological Boundaries of Standart Arabic and Colloquial Arabic: Egyptian Dialect

Abstract

The main topic of this article is the arabic dialectology. In the study the dialects, which have diversity from standart arabic, are being analyzed from the point of view of history and philology. Also, the language tradition's perspective to the dialect phenomenon is being handled. The article also discourses the historical and philological determinations about egyptian dialect in the sense of the above mentioned outline. The other dialects except the egyptian and the diversity of standart language between different countries may be a topic of another research but not of this article.

Key Words: Standart Language, dialectology, Egyptian dialect, bilingualism.

* Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı, muratyildiz67@hotmail.com

GİRİŞ: Standart Dil-Lehçe Diyalektiği

Lengüistik bilimi, dili statik bir olgu¹ ve toplumun bütün fertlerinin zihinlerinde kayıtlı sesli simgesel bir sistem olarak değerlendirmektedir². Lehçe (dialect) kavramı ise “kişinin toplumsal konumuna göre esnek biçimde kullandığı dinamik bir yapıdır³. Lehçe bir dilin değişik ülkelerde ve bölgelerde, yine aynı dil birliğinden kimselerce konuşulan biçimidir. Ağız (parler, mundart) ise, aynı lehçe içinde daha küçük yerleşim bölgelerine özgü olan ve daha küçük ayrımlara dayanan konuşma biçimidir⁴.

Geçmişte ya da günümüzde Bedevî Arap kabileleri coğrafi olarak birbirlerinden uzak olsalar da konuştukları dillerin ve lehçelerin büsbütün birbirleri için anlaşılmaz olduğu söylenemez⁵. Lehçe farklılıklarında coğrafya, iklim ve fiziki etkenler etkili olabildiği gibi siyasi unsurlar, göç, savaş gibi toplumsal olaylar da etkili olabilmektedir. “Dilsel farklılaşmada toplumsal ve tarihî etkenler çok önemlidir. “Sözgelimi devlet gücü azaldığı zaman lehçe sayısının arttığı, güçlü bir devlet düzeninde ise azaldığı görülmektedir. Merkeziyetçi yönetimlerde lehçelerin birbirinden pek ayrılmadıkları görülür⁶.” Farklı lehçe kullanımlarının Arap coğrafyasında yaygın olması Arap siyasi birliğinin tam olarak sağlanamamasıyla da yakından ilgilidir.

Arapçada lehçe konusu hem zamansal, hem de coğrafi boyutlu bir konudur. Zaman bakımından ikinci asırdan itibaren ivme kazanarak üçüncü ve dördüncü asırlarda kesin kabul gören ‘müvelled dil’ kavramı bu bağlamda ele alınmaya değer bir husustur⁷. Konunun bir yönü de coğrafidir.

¹ Temmâm Hassân, *el-Luga beyne'l-mi'yâriyye ve'l-vasfîyye*, Mektebetu el-Angelo el-Misriyye, Kahire, 1958, s. 184.

² S. Ullmann, *Devru'l-kelime fi'l-luga*, çev. Kemal Bişr, Mektebetü's-Şebâb, Kahire, 1975, s. 23.

³ Temmâm Hassân, *a.g.e.*, s.184.

⁴ Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim)*, Ankara, 2003, I, 141, 142.

⁵ Johan Fück, *el-'Arabiyye Dirâsâtun fi'l-luga ve'l-lehecât ve'l-esâlib*, Arapçaya çev. Abdulhalim en-Neccâr, Matba'atü'l-Kâtibi'l-'Arabî, Kahire, 1370 / 1951, s.7.

⁶ Aksan, *a.g.e.*, I, 145.

⁷ Müvelled terimi zaman zaman lahn terimi ile karıştırılmış ve dil yanlışlarını ifade etmek için kullanılmıştır. Müvelled önceleri Araplarla birlikte yaşayan yabancı etnik kökenden kişileri ifade eden bir kelimeyken zamanla ihticâc asrı Araplarının kullanmadıkları yeni kelimeler için de kullanılmıştır. Müvelled kelime ve yapılar filolojik birer dönüşümü ifade etmektedir. Eski dilcilerin müvelled kelimelere yaklaşımını İbrahim Enis gibi dilciler eleştirmektedir. Hilmî Halil, *el-Müvelled fi'l-'arabiyye* Kahire, 1954, s. 175.

Lehçe konusu ile ilgilenen bilim dalı diyalektoloji diğer bir deyişle lehçebilimdir. Geleneksel Arap diyalektolojisi nahvin kapsamı altında yürütülen ve bilahare lahnu'l-âmmе ve ta'rib kitaplarıyla kendisini gösteren bir bilimdir. Ne var ki, söz konusu gayretlere rağmen klasikleşmiş pek çok filoloji kitabında lehçelere özgü yapılarla kişilerin kendi yanlışlarından kaynaklanan bozuk ifade biçimleri arasında belirgin bir ayırma gidilmemesi ve bütün bu kullanımların ayırsız olarak dilden bir sapma olarak görülmesi geleneksel Arap lehçebiliminin zaaflarından. Dolayısıyla, Arapça açısından tarihin her döneminde varlığı bilinen ve 'dârice' adı ile anılan halk lehçeleri, Arap filolojisinde geleneksel olarak daha çok lahn 'dil yanlış'ı⁸ veya şâz olgusu ile birlikte ele alınmış, bir lehçebilim objektifliği içerisinde bu dil kullanımlarına yaklaşamamıştır⁹. Bununla beraber unutmamak gerekir ki lehçebilimi tarihine göz atılacak olursa bu durum dünyanın diğer yerlerinde de pek farklı değildir. "Dilbilimcilerin lehçe konusuna önceleri pek önem vermemelerinin temel nedeni, lehçelerin uzun süre ulusal dilin bozuk ve yersiz bir biçimi olarak görülmüş olmasıdır. İlerleyen dönemde dilbilimciler lehçeleri incelemek üzere lehçe betimlemesi ve dil haritaları gibi araştırma yöntemleri geliştirmişlerdir¹⁰."

Arap filolojisinde Kur'an'ın dili, standart Arapçanın yaşatılmasında en önemli unsur olarak görülmüştür. Zira Klâsik ya da Modern Arapçanın kendine model aldığı dil Kur'an'ın dilidir. Başka bir deyişle Arapçayı standardize eden veya standart Arapçanın, yani fushânın temel ölçülerini veren unsurların başında Kur'an'ın dil

⁸ Lahn tabiriyle genel geçer dil kullanımlarına aykırı olan kelime ve yapılar kastedilmektedir. Erken dönemde bu olguyla devlet mekanizması üzerinden mücadele edilme yoluna gidilmiştir. Kaynaklarda buna dair birçok tarihi kayıt bulunmaktadır. Örneğin bkz. Zübeydî, *Tabakâtü'n-nahviyyîn ve'l-lügaviyyîn*, Kahire, 1973, s. 28; Kur'an'ın cem'i konusunda Hz. Ömer'e yüklenen misyon gramer çalışmalarının ilk nüvesi olan Kur'an kelimelerinin sonlarının harekelenmesi konusunda da yüklenir. Bkz. Sîrâfî, *Kitâbu ahhârî'n-nahviyyîn ve'l-Basriyyîn*, Beyrut, 1936, 15, 16.

⁹ Dil geleneğinde her şâz kelime, garîb, da'if, münker, redî, mezmûm, hûşî, nevâdir, şevârid ve metrûk adlarıyla anılan ve 'kaybolmuş', 'kaybolmaya yüz tutmuş' veya 'kalitesiz' kelimeler sınıfında değerlendirilmemiştir. Suyûtî, *el-Muzhir fî 'ulûmi'l-luga ve envâ'ihâ*, nşr. M. A. Câdu'l-Mevlâ vd., Kahire, ts., I, 214-225. Şiirlerdeki zaruret konusu da ayrı bir tartışma konusu olmuştur. Gramerin inşasında göz ardı edilen lehçe bilgisi bu hususta devreye sokulmuş ve şiirlerdeki zaruret herhangî bir lehçede karşılığının olması şart koşulmuştur. Ivanyi, Tamas "Kad yecûz fî ş-şî'r: on the linguistic background of the so called poetic licences in Sibawayhi's kitâb", *The Arabist Budapest Studies in Arabic*, sayı: 3-4, Budapeşte, 1991, s. 208.

¹⁰ Erol Kara, "Lehçe Bilimi ve Dil Haritaları", *Türk Dili*, Ankara, 1991, Ekim II, sayı: 478, s. 301

yapısı gelmektedir¹¹. Müvelled olmasa da keskeşe, keşkeşe, ‘an’ane gibi birtakım lehçe kullanımlarının, fasih ‘doğru’ sayılmamasında bu tür özelliklerin Kureyş lehçesinde yer almaması kadar, kabilelerin Kureyş kabilesine olan coğrafi uzaklığı da etkili olmuştur. Zira Hicaz ve Kureyş eksenli dil standart dil olarak kabul görmüştür. Hatta bu bağlamda pek çok filolog bir lehçenin fasih sayılmasında “Kureyş’e coğrafi olarak yakınlığı” temel kriter saymıştır¹². Oysaki bu tez kendisi içinde paradoksal bazı unsurlar da içerir. Zira geleceğin kendisi de Kur’an-ı Kerim’deki farklı lehçe kullanımlarını kabul eder¹³. Bunun yanı sıra Modern dönemde yapılan bazı araştırmalar edebî dilin temsilcisi olarak nitelenen Kur’an-ı Kerim’de de çeşitli kabile ve yerlere ait 64 değişik lehçenin kullanıldığını ortaya koymuştur¹⁴.

Arapçada İki Dillilik (Diaglossia) Problemi

Her dil birtakım faktörlere bağlı olarak geniş halk kitlelerinin daha kolay ve hızlı anlaşabildikleri halk dillerini doğurmaktadır. Bu faktörlerin başında edebî dilin daha kurallı ve zor olması nedeniyle halk kitlelerinin bu dil karşısında aciz kalmaları ve dilbilimde “en az çaba yasası” olarak anılan ilke gibi hususlar gelmektedir¹⁵. Bu yasa göre; kelimeler kısaltılır, ses değerleri değişime uğrar, birçok dilbilgisi kuralı ihmal edilerek en temel kurullarla yetinilir. İngilizlerin ‘gitmek istiyorum’ anlamında ‘I want to go’ yerine ‘I wanna go’ demeleri, ‘gideceğim’ anlamında ‘I am going to go’ cümlesi yerine ‘I ganna go’ ifadesini kullanmaları; Türkçede çoğu zaman şimdiki zaman ekini yutarak ‘gidiyom’ ya da ‘ne oluyor’ yerine ‘n’oluyo’ denmesi böyledir. Bir Mısırlının ‘nasıl’ anlamında ‘eyyu ziy’den bozarak izzâye; ‘günün aydın olsun’ anlamında ‘nehâruke sa’id

¹¹ Fakat dilciler yinede Kur’an’ın dil yapısına aykırı bir biçimde daha dar bir dil alanından yola çıkmışlardır. Oysa Kur’an’da 64 değişik lehçeden yapı vardır. Alemuddîn el-Cundî, *Lehçetu’l-Kurâni’l-Kerîm beyne’l-fushâ ve lehecâti’l-kabâil*, Dârul-‘Ulûm, 1960, s.40.

¹² Kureyşlilerin dilinin diğer lehçelerin üzerinde baskın olması doğaldır. Kur’an, yaz ve kış aylarında Kureyşlilerin ticaret kervanlarıyla yarımadada dokunulmaz bir biçimde seyahat ettiklerine dikkat çekmekte ve bunu bir kapitülasyon ‘ticarî imtiyaz’ (ilâf) olarak nitelemektedir. Bkz. Kureyş, 106/1-2.

¹³ Bkz. Suyûtî, *el-İtkân fi ‘ulûmi’l-Kur’an*, Beyrut, 1987, 68; 227.

¹⁴ Cundî, *a.g.e.*, s.40.

¹⁵ En az çaba yasası (principle of least effort): Belli bir amacın gerçekleştirilmesi için gereken çabayı insanoğlunun en aza indirdiğini varsayan ilke; özellikle birinci ve ikinci eklemlilik düzlemi çerçevesinde birimleri yakınlaştırma ve genelleştirme eğilimlerini anlatan ilke. Berke Vardar, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Multilingual, İstanbul, 2002, s. 92.

mubârek' yerine 'sa'ambârek' demesi aynı dil ilkesinin değişik dillerdeki tezahüründen başka bir şey değildir.

Bu tür kullanımlar halk arasında standart şekillerine göre çok daha yaygındır. Çünkü bunlar daha kestirme ifadelerdir. Kültürlü insanlar bile, -resmî ortamlarda değillerse- bu tür kullanımlara başvurabilmektedirler. Pratik konuşma kaygısından doğan bu tür standart dilden sapmalar, bir yöreye ait konuşma şekilleri ile yüzyıllarca yoğrularak nihayet bir ağız, bir aksan da oluşturabilmektedir. Bu durumda standart dil daha sistemli bir biçimde ve daha derinden ihlâl edilmektedir. Hatta bu ağızlar bazen standart dilden o kadar uzaklaşmaktadırlar ki, o yörede uzun süre bulunmamış insanlar yöresel bazı kelimeleri anlayamamaktadırlar. Öte yandan pek çok insan standart dili iyi konuşmakla beraber, kendi yöresine gidince yöresinin ağızını hiç zorluk çekmeden konuşabilmektedir. Bu duruma dilbilimde 'iki dillilik' (diaglossia-izdivâciyyetü'l-luga) adı verilir¹⁶. Bu olgu, siyasi, kültürel, bilimsel ve toplumsal pek çok tezahürü olan bir sorundur.

Araplar resmî olmayan ortamlarda kendi coğrafyalarında konuşulan halk dilini kullanırlarken gazete, dergi ve kitaplarda, televizyonlardaki kültürel programlar ve haber yayınlarında ve diplomasi-standart Arapçayı tercih etmektedirler. Bir Mısırlı, üniversite mezunu olsa da, standart Arapça ile konuşamayabilir. Bir Arap sinema sanatçısı standart Arapçayı iyi konuşamadığını gerekçe göstererek, standart Arapça esas alınarak çekilen bir prodüksiyonda rol almayabilir. Bu durumun tersine, standart Arapçayı iyi şekilde öğrenmiş bir yabancı, bir Arap ülkesine gittiğinde -eğer lehçe eğitimi almamışsa- otobüs durağında, lokantada, çarşı-pazarda ve hatta devlet dairelerinde daha önce hiç duymadığı ve anlayamadığı *karma* ve *kırma* bir dille karşılaşabilir.

db | 27

Dil Geleneğinin Lehçe Olgusuna Yaklaşımı

Arap dil geleneğinde, İslam öncesinde standart bir edebî dilin var olup olmadığı öteden beri tartışılmıştır. O dönemde edebi bir dilin var olduğunu ve bunun ise Kureyş lehçesinden başka bir şey olmadığını söyleyenler varsa da bu tezi şiddetle reddedenler de az değildir¹⁷. Geleneksel Arap filologları, lehçelerin kullanımlarını

¹⁶ el-Bedrâvî Zehrân, "İzdivâciyyetü'l-luga ve darûretü resmi siyâsetin lugaviyye", *MMLA*, Kahire, 1989, c. LXV, s. 89.

¹⁷ Th. Nöldeke, *el-Lugâtu's-Sâmiyye*, Arapçaya çev. Ramazân 'Abduttevvâb, Dâru'n-Nahdati'l-'Arabiyye, Kahire, ts., s. 77.

kayıt altına alarak kendilerinden sonraki nesillere aktarma kaygısı içinde olmamışlardır. Eğer lehçe kullanımları titiz bir kayıt altına alınmış olsaydı bugün elimizde şimdikinden çok daha zengin bir lehçe bilgisinin olacağı söylenebilir. Gelenekte dilbilimcilerin lehçe bilgisine sistematik olarak yaklaşmamalarının nedeni, dilin kaynağını, aşkın (müteâl) boyuta bağlayan “asâletu’l-luga” görüşüne sahip olmalarıdır. Zira onlara göre dil vahiy ve tevkife, yani ilahî ilhama dayanıyordu ve en fasih lehçe İsmail aleyhisselâm’ın diliydi¹⁸.

Sîbeveyh’in kitabı, Arapça gramerinin oluşturulmasında, dilbilimcilerin çöl Araplarının diline dayandıklarını gösteren iyi bir örnektir. Çünkü o daima Araplara ait dilsel kullanımları referans almaktadır. Fakat Sîbeveyh Hicaz lehçesi söz konusu olduğunda onun için *el-evvel ve’l-akdem* ‘en geçerli ve öncelikli kullanım’ nitelemesiyle gönlünün bu lehçeden yana ağır bastığını ortaya koymaktadır.

Sîbeveyh, genelde dil örneklerini, ‘*seçkin Arapça konuşan Araplar*’, ‘*Arapçasına güvenilir Araplar*’ (...) gibi kodlarla ifade ettiği fasih çöl Araplarına dayandırmaktadır. O, şairlerin lehçesine ilişkin tavrını kılı kırk yaran pürizm akımının kriterlerine göre belirlemiş olmasına rağmen, [tıpkı onlar gibi] kitabında asla muhdes şairlerin şiirlerine yer vermemiştir¹⁹.

132-750 senesinde Abbasî devleti ile beraber Arap dil tarihinde yeni bir dönem başlamıştır. Her ne kadar eski Arapçayı iyi konuşanlar da eski Arap kalıplarında yeni düşünceler ortaya koyan kişiler olarak Abbasîlerin, bedevîler gibi konuştukları söylenemez. İbnü’l-Mukaffa’ ve Beşşâr b. Bürd’ün Abbâsîler’in ilk döneminde ortaya çıkması bir rastlantı değildir. Bu dönemde Arap aklının değişiminde *Hudaynâme*, *Kelîle* ve *Dimne* gibi eserler de etkilidir²⁰.

¹⁸ Mustafâ Sâdık er-Râfi’î, *Târîhu âdâbi’l-Arab*, Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, Beyrut, 1394-1974, I, 136. Ayrıntılı bilgi için bkz. Soner Gündüzöz, “Klâsik ve Modern Arapçanın Tarihsel ve Filolojik Sınırları”, *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı:8, Kış, 2003; ayrıca a.mlf. “Kur’ân’da Yerleşik Gramer Kurallarına Aykırı Dil Yapıları ve Kur’ân’ın Lehçe Haritası Üzerine Bir İnceleme I”, *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 6-7, Ankara, 2002.

¹⁹ el-Asmaî’nin sözü doğru ise lehçelerinin Necid lehçesinden ayrılıklar göstermesi yüzünden çöl Araplarının yüz vermedikleri ‘Adî b. Zeyd ve Ebû Dâvûd’un şiirlerini ve çoğu filologun itibar etmediği Umeyye b. Ebî’s-Salt, ve diğer Ebû Hanîfe şairlerinin şiirlerini kullanan Sîbeveyh, -el-Asmaî’nin aksine- el-Kumeyt, et-Tırummâh’in ve Ziyâd el-A’cem, Ebû ‘Atâ’ es-Sindî’nin şiirlerini de şahid olarak kullanır ve nihayet el-Kitâb’ta Ru’be ve Ebû Nahîle gibi kadim çağdaşlarının şiirleri de boy gösterir. Fakat yine de Sîbeveyh hiç bir muhdes şairin şiirine itibar etmez.

²⁰ Fück, a.g.e., s. 54-55.

İbnü'l-Mukaffa'nın dili yalın ve açıktır. Oysa eski Arap eserlerinde hayvanlar, renkler, niteliklerle ilgili çok zengin bir kelime dağarcığı görülür. Asmâî, Ebû 'Ubeyde, Ebû Zeyd, Ferrâ', Kisâî gibi Harun döneminin dilcileri için ideal dil, bedevîlerin dili olmuştur ve bu yüzden onlar geniş halk kitlelerinin diline karşı tavrı almışlardır. Kisâî'ye (ö. 191/806) ait olup olmadığı kesin olmamakla birlikte daha çok onun olduğu kabul edilen halkın dil yanlışlarına ilişkin *Ma telhanu fîhi'l-âmmе* (Kitâbu lahni'l-âmmе) adlı eser pürizm akımının en eski klâsiği kabul edilmektedir²¹.

Pürizmin en temel ilkesi bedevî Arapçasının en ideal örnek olduğu şeklindeki ilkedir. Fakat burada sorulması gereken bunun hangi bedevi dili olduğudur? Kureşçe mi, Temimce mi, Ezdu şenûaca mı?

Şehir yaşantısına geçiş Arapça üzerinde küçümsenmeyecek bir etki yapmıştır. Abbasîlerin ilk dönemlerinde Beşşâr, Ebü'l-'Atâhiye, İbnü'l-Ahnef gibi şairlerin dili; kalıp, cümle kuruluğu, kelime dağarcığı ve ifade şekilleri bakımından badiye şairlerinin dilinden tamamen farklılık arz eder; fakat yine de Abbasî Arapçası, irab olgusu, irab kuralları ve tasrif 'morfolojik yapı'yı tamamen korumuştur. Kimi müvelled izler taşımakla birlikte bu dil temel doku olarak fushâ 'standart' Arapça kabul edilmektedir. Buna aykırı biçimde ilk İslâmî fetihlerin başlangıç asrından itibaren şehirli orta ve alt sınıfın konuştukları Arapça, dil tarihinde Müvelled Arapça olarak anılmaktadır.

Emevî devletinin yıkılmasıyla halk dili daha çok genişleme imkânı bulmuş, üst sınıf, 3./9. asra kadar halk dilinin etkilerinden kendisini korusa da giderek halk dili genişlemiştir. Doğuda Yahudi ve Hıristiyanlar, fushâ 'standart' Arapçayı değil, -yazı dili olarak bile- dârice 'halk dili'ni kullanmışlardır²². IV/X. yüzyılın tanınmış coğrafyacısı Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Makdisî'nin (ö. 380/990) *Ahsenü't-tekasim fi ma'rifeti'l-ekalim adlı seyahatnamesi yazarın gittiği bölgelerin dil özelliklerini dikkate alan ilginç bir denemedir*²³.

Müvelled Arapça'nın Fushâ'dan ayrılan en belirgin yanı irab olgusunu terk etmesidir. Müvelled Arapça'da fiil cümlesinde fiil ve

²¹ Fück, a.g.e.,s. 89.

²² Fück, a.g.e., 100.

²³ Ebû Abdullah el-Makdisî, *Ahsenü't-tekasim fi ma'rifeti'l-ekalim*, Leiden, 1967, s. 9.

failin niceliksel olarak uyumu azımsanmayacak kadar çoktur²⁴. Sîbeveyh de erken dönemde fâil tesniye ya da cemi ise fiili de tesniye ve cemi olarak kullanan Araplardan bahsetmektedir. Bu Araplar *ضَرَبُوا نَوِي قَوْمَكَ* ve *ضَرَبَانِي أَخَاكَ* demektedirler. Sîbeveyh bunun işlek bir yapı olmadığını söyleyerek bu tür kullanıma itibar edilmemesi gereğini vurgulamaktadır. O, temelde bu lügati zayıf bir lügat olarak görmektedir²⁵. Lehçe biliminde (Ekelûn'l-Berâgîs) 'Pireler beni yediler' lehçesi olarak anılan bu lehçenin Tay ya da Ezdu şenûa kabilelerinin dili olduğu veya Yemen'deki bir kabilenin dili olduğu da söylenmektedir²⁶. Hatta *وَأَسْرُوا النَّجْوَى الَّذِينَ ظَلَمُوا*²⁷ ayetinde olduğu gibi Kur'an-ı Kerim'de birkaç ayette bu lehçenin söyleyiş şekline rastlanmaktadır²⁸. Bu bilgilerden anlaşılacağı üzere lehçe olgusu çok erken bir dönemden itibaren var olmuş, hatta yaygınlık kazanmıştır. Abbasiler döneminde standart Arapçanın yanında bir taraftan Acemlerin muhdes kullanımlarıyla beslenen, diğer yandan geleneksel lehçelerle zenginleşen bir halk dili inşa edilmiştir.

Tarihsel Bir Olgu Olarak Mısır Konuşma Dili

30 | db

Arapça, farklı gruplandırma şekilleri olmakla birlikte genel olarak beş temel grupta değerlendirilmektedir. Bunlar sırasıyla Eski Arapça, Klasik Arapça, Orta Arapça, Modern Arapça ve özellikle son iki aşamada standart dilin yanında sürekli gelişen yerel lehçelerdir²⁹.

Arapçanın konuşulduğu alan oldukça geniş bir coğrafyaya yayılır. Anadolu sınırlarına kadar Suriye, Irak, İran'ın Irakla komşu toprakları, Arabistan, sahra sınırlarına kadar Afrika, Malta, Mısır, Kordofan, Darfur, Sudan, Senegal ve Fas arasındaki batı sahra. Böylece Arapçanın konuşulma alanları 23 Arap ülkesi, 10 Afrika ülkesi, Nijer ve Çad gibi Arap olmayan ülkeler olarak belirtilmektedir³⁰. Bu geniş coğrafya ve kalabalık nüfusa sahip dil havzasında standart dile göre farklı hususiyetlerin olması kaçınılmazdır. Bu geniş coğrafyada Arapçanın çeşitli dil sahaları oluşmuştur. Tarihsel olarak bu

²⁴ Fück, *a.g.e.*, 104, 106.

²⁵ Sîbeveyh, Ebû Bişr 'Amr b. 'Osman b. Kanber, *el-Kitâb*, Bulak, 1316/1898, I, 136.

²⁶ Muhammed 'Alî es-Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân 'alâ'l-Eşmûnî*, Dâru İhyâ-i'l-Kutubi'l-'Arabiyye, ts., II, 48.

²⁷ Enbiyâ, 21/3.

²⁸ Abduh er-Râcihî, *el-Lehecâtü'l-'arabiyye fi'l-kirâati'l-Kur'âniyye*, Riyad, 1999, s. 221.

²⁹ H. Wehr-J. W. Fück, "Arabiyya arabic language and literature", *The Ansiklopedia of Islam (New Edition)*, E. J. Brill, Leiden, 1979, I, s. 561-573.

³⁰ Nikolay Duberşan, "el-Lugatu'l-'Arabiyye Hârice'l-Hudûd", *el-Lugatu'l-'arabiyye ve tahaddiyatu'l-karni'l-hâdî ve'l-ışrîn*, Tunus, 1996, s. 107, 114.

sahalardan ilki Merkezî Arabistan-Suriye çölünü kapsayan bölgedir. Burada Mekke şehrine ait dil ile bedevi lehçeleri arasında sağlam bir bağ dikkat çeker. Suudi Arabistan'ın kendi içinde de üç diyalekt mevcuttur. İlki Arabî-Hicazî lehçe ki, batı sahili, Cidde, Taif, Mekke ve Medine hattı boyunca devam eder. İkincisi, Necdî lehçedir. Bu diyalekt Riyad çevresinde, ülkenin kuzey orta bölgesinde konuşulur. Üçüncü lehçe Şarki lehçesi olup petrol zengini doğu bölgesinin lehçesidir³¹. İkinci olarak Mezopotamya'daki lehçeler, fonetik ve morfoloji bakımından Merkezî Arabistan ve Suriye çölü lehçeleriyle büyük benzerlikler gösterir. Üçüncü bir dil sahası olan Güney Arap lehçesi aynı şekilde Arabistan'ın iç bölgelerinde konuşulan Arapça ile oldukça benzer özelliklere sahiptir³². Madagaskar, İspanya, Cezayir, Tunus, Pantelleria adası, Balear adaları, Sicilya, Libya çölü, iç Afrika, Suriye³³ Irak³⁴ ve nihayet Mısır, farklı Arapça dil sahalarıdır.

İsa İskender el-Ma'lûf standart Arapçanın dışındaki lehçe kullanımlarının Arap toplumunu birleştirici olamayacağından yola çıkarak “şimdi senden kitabımı vermeni rica ediyorum” anlamındaki cümlenin günümüzde yaşayan değişik lehçelerdeki karşılıklarını vermektedir.

Ercû minke en tu'tiyenî kitâbî hâlen (Standart Lehçe)

Bi-treccâki'tînî kitâbî hellak (Suriye Lehçesi)

İ'mel ma'rûf i'tînî kitâbî hel'ît (Filistin Lehçesi)

İ'tînî iktâb intâ'î drûk (Cezayir Lehçesi)

Nuhîbek tu'tînî iktâbî tevvâ (Tunus Lehçesi)

Min fadlik iddînî il kitâb bitâî dil va't (Mısır Lehçesi)³⁵

³¹ Margaret K. Omar, *Saudi Arabic: Urban Hijazi Dialect*, Wahington, D.C., 1975, s. 5

³² Kampffmeyer, “Arabistan Dil: Arap Lehçeleri”, *İslam Ansiklopedisi*, MEB, İstanbul, 1964, I, 522, 523.

³³ Bkz. Mary-Jane Liddicoat- Richard Lennane-Iman Abdul Rahim, *Integrated Arabic Syrian Colloquial A Functional Course Arabic*, Avustralya, 1998, s. I-III.

³⁴ Irak lehçesinin farklı kültürel etkilere maruz kaldığı aşikârdır. Önceleri Sümerlerin, sonra, Akad, Babil, Asur, İran, Yunan, Arap izleri taşıyan Irak, Bizans ve Hindistan ile ticari ve kültürel temas halindeydi. Irak'taki Türk hâkimiyeti ise lehçeye farklı etkiler yapmış olmalıdır. Bkz. Huseyn Ali Mahfuz, “Takrîbü'l-'ammiyye mine'l-fushâ”, *MMLA*, c. XLI, s. 10.

³⁵ İsa İskender el-Ma'lûf, “el-Lehcetü'l-'ammiyye fi Lübnân ve Sûriye” *Mecelletü Mecma'i Fuâd el-evvel*, Kahire, 1939, s. 298.

Bu örnekler lehçelerin gerçekten birbirlerinden oldukça farklı olduğunu göstermektedir. Lehçebilimi ve özellikle Mısır lehçesi konusunda pek çok çalışma yapılmakla beraber bu alanın ülkemizde dört başı mamur bir şekilde ele alındığı söylenemez. Özellikle Arapça öğrenen kişilerin karşılaştıkları Arap dünyasındaki iki dillilik problemi söz konusu olduğunda konunun üstüne hiç değilse pedagojik olarak daha fazla yaklaşılması gerektiği ifade edilebilir. Her ne kadar başta Mısır lehçesi olmak üzere bu tür Arap lehçelerinin standart dilin yerini alamayacağı kabul edilecek bir ilkeyse de bir vakıa olarak Arap dilinin geniş havzası içinde yaşayan bu alt dillere kayıtsız kalmak çok gerçekçi bir durum değildir.

Meseleye tarihsel olarak yaklaşıldığında Kıbtî dilinin standart dili etkilemesinin Farsçadan daha az olduğu muhakkaktır. Fakat Kıbtî dili Arapçayı daha özel bir şekilde, lehçe düzeyinde etkilemiştir. Bu çerçevede Arapçanın yüksek kültür dili olarak konuşulduğu bölgelerde hâkimiyeti altına aldığı dilleri yok etmesi oldukça hızlı olurken, Kıbtîce başka yüksek bir kültürün dili olarak Arapçaya diğer dillere göre çok daha fazla direnç gösterebilmiştir. Fakat Mısır lehçesini sırf Kıbtî dili ile de izah etmek yetersiz bir çabadır. Mısır'da İslam öncesi dönemde bazı yüksek bürokratların (küttâb) resmi kayıtlarda Yunancayı kullandıkları da unutulmamalıdır³⁶.

32 | db

Standart Arapçanın resmi bir dil olması, Kur'an'ın nüzulüyle hızlanan süreçte Kur'an'ın cemi, istinsahı gibi farklı tarihsel dönemlerin iyi özümsemesiyle anlaşılabilirlik kazanacak bir süreç olsa da, bugünkü algı dünyamıza daha uygun bir resmi dil tanımlaması kapsamında Arapçanın resmî dairelere girdiği tarih olan h.87 yılını bir milat saymak mümkündür³⁷. Fakat bu, sadece standart Arapçanın kurumsal bir yapı içerisinde biraz daha istikrar bulmasının bir kabulü olmanın ötesinde bir değer ifadesi değildir. Aynı şekilde Türk hâkimiyetinin Arapça üzerinde yaptığı düşünülen olumsuz etkinin önüne geçmek iddiasıyla 1913 yılında Paris'te düzenlenen Arap Aktivistleri Konferansı da benzer bir standart Arapça projesi olmakla beraber Türkçe gibi yabancı dillerin hâkimiyetine bir başkaldırı hareketidir ve bu türden hareketler asla lehçelerin belini bükememiştir. Bu projeye göre Güneyde Arabistan Çölü ile kuzeyde Doğu Anadolu dağlık bölgesini, Eski Bâbil topraklarını, Mezopotamya'dan Filistin'e kadar olan bölgeyi içine alan ve Bereketli Hilal

³⁶ Huseyn Mu'nis, "el-İslâm ve't-ta'rîb", *Târîhu'l-hadârati'l-Mısıriyye*, Kahire, ts., II, 369.

³⁷ Füçk, a.g.e., 21.

adı verilen tüm Arap topraklarında ilkokullarda Türkçe yerine Arapça okutulması talep edilmektedir³⁸. Oysaki bu tarihin öncesi ve sonrasında lehçeler daima standart Arapçayla beraber varlığını sürdürmüştür. Hatta o döneme tarihlenen karşıt tez, Arap lehçelerinin ihyası projesidir. Mısır'da o dönemde ortaya çıkan tamsîr (Mısırlılaştırma) hareketi iki kutuplu bir harekettir³⁹. Bu hareketin bir tarafında Muhammed Osman Celal (ö. 1898) gibi edebiyatçıların başını çektiği yerel dil yanlıları, diğer tarafında ise el-Menfelûtî (ö. 1924) ve Hafız İbrahim (ö. 1932) gibi edebiyatçıların benimsediği fushâ hareketi bulunur⁴⁰.

Lehçenin Mısır'da hâkim kılınmasını isteyenler i'rab olgusunun hayatın gerçeklerine ters düştüğünü, Mısır lehçesinin esas alınarak bütün cemi müzekkerlerin her durumda nasb konumundaki gibi okunması gerektiğini savunmuşlardır⁴¹. Mısır'da yerel dil hareketinin güç kaybetmesini sağlayan en önemli amillerden biri Bulak Matbaasının sağladığı imkânlarla gelişen kültür hareketi, diğeri ise 1872'de Dâru'l-'ulûm'un kurulmasıdır. Kuşkusuz standart Arapçanın yerleşmesine ilişkin ortaya konan çabalar, standart Arapçanın yerine yerel dilin ikamesi fikrini genel olarak ortadan kaldırmışsa da yerel dillerin var olma gerçeğini değiştirememiştir.

Mısır Lehçesinin Genel Karakteristikleri

Mısır lehçesinin, özellikle Mısır'ın Arap dünyasında stratejik, siyasi ve kültürel bir yerinin olması, sinema sektörünün ağırlıklı olarak Mısır'ın elinde olması gibi nedenlerle diğer lehçelere göre Arap dünyasında farklı ve etkin bir yeri vardır.

Mısır lehçesinde standart Arapçada da var olan bazı dil mekanizmaları çok işlektir. Bunların başında naht, idmâc, ibdal, kalb, hazif, ziyade tashîf ve tahrîf gibi hususlar gelir⁴². Bir makalenin sınırlılıkları çerçevesinde Mısır lehçesinin belli başlı özellikleri şöylece sıralanabilir:

³⁸ Yasir Süleyman, "Nationalism and the Arabic Language: A Historical Overview", <http://www.org/arabworld/>, 1994.

³⁹ Saîd el-Afgânî, *Tebâyünü'l-'ammîyye ve'l-fushâ: kitâbü'l-ıgati'l-'arabiyye*, Dimeşk, 1971, s. 24.

⁴⁰ Şevkî Dayf, *el-Edebü'l-'arabî el-muâsır fî Mısır*, Kahire, ts., s. 43.

⁴¹ Muhammed Hamase, *el-Alâmetü'l-'irâbiyye fi'l-cümle beyne'l-kadîm ve'l-hadîs*, Kahire, ts., s. 257.

⁴² Reşîd Atiyye, *ed-Delîl ilâ murâdifi'l-'ammî ve'd-dahîl*, Beyrut, 1898, s. 15.

1-Hemzenin dönüşümü: Mısır lehçesinde ef'ale kalıbının mazi sigasında etâ'a-tâ'a ve efâde-fâde örneklerinde olduğu gibi hemze düşer. Ayrıca vurgu hemzede değilse bu hemzenin düşmesi çok daha doğal bir durumdur. Sünger anlamındaki isfenc, sifenc kelimesine dönüşmüştür. Tek heceli kelimelerde ortadaki hemzenin ise uzun bir vokale dönüştüğü görülür: (Re's – râs, şu'm-şûm, bi'r-bîr). Hemzeyle ilgili daha pek çok ses olayı vardır. Bu tür ses değişimleri genel olarak telaffuz kolaylığı (teshîlü'n-nutk) olarak değerlendirilir⁴³.

2-Diğer harflerdeki ses değişimleri: hemze dışındaki harflerde de ses değişimleri olur. İstef'ale kalıbındaki ecvef fiillerin standart Arapçanın aksine i'lâlsiz şekillerine rastlanır: (istetâle-istatvele, istetâbe-istatyebe). Hâcce, şâbbe gibi ilk hecelerinde uzun vokalleri olan idgâmlı kelimelerin vokalleri kısalır: (hacce, şebbe). Son hecesinde tâ-i merbûteden önce gelen eliflerin kendisinden sonra bir ye sesi doğurdukları görülür: (devât-devâye)⁴⁴.

Cim Delta'da yani Kuzey Mısır'da /g/ olarak, Saîd'te yani güney Mısırda ise /j/ olarak telaffuz edilir. Peltek zel, /d/ veya /z/ sesine dönüşür: (dâbe, kezibe)⁴⁵. Bunun dışında birçok ses değişimine daha tanık olunur.

3-Hareke değişimi: pek çok kelimedede fetha uzun bir vokale dönüşür: (ıvad-ıvâd, bedel-bedâl); harfî tarifin fethası kesre olarak söylenir: (el-kitâb-il-kitâb). Fa'ule kalıbındaki fiiller fi'ile şeklinde okunur: (sı'ibe, şiribe) zamirlerdeki fethalar (inte), ism-i mevsûl (illî) telaffuzuna bürünür⁴⁶.

4-Fiillerde vezin dönüşümü: fa'ule daha önce belirtildiği üzere fi'il kalıbına dönüşmüştür: (kesure-kitir, sehâ-sihî). Mısır lehçesinde kalıplarda kesrenin oldukça yaygın olduğu, ef'ale kalıbındaki geçişli

⁴³ Refâil Nahle el-Yesû'î, *Garâ'ibü'l-lehcetü'l-Misriyye*, Beyrut, 1964, s. 41; Abbâs et-Tûnusî, *Nusûs mütekaddime fi'l-'ammiyyeti'l-Misriyye*, Kahire, 1981, I, s. 38, 39 ; Abbâs et-Tûnusî, *Egyptian Colloquial Arabic: A Structure Review*, Kahire, 1992, I, 108, 109; a.g.e., II, 93; Abbâs et-Tûnusî, Laila Al-Sawî, *An Intensive Course in Egyptian Colloquial Arabic*, Kahire, 1990, I, 109 ; H. Wehr-J. W. Fück, "Arabiyya: Arabic Language and Literature", *The Ansiklopedia of Islam (New Edition)*, E. J. Brill, Leiden, 1979, I, s. 561-573; Ferîd Ebû Hadîd, "Mevkifu'l-lugati'l-'arabiyyeti'l-'ammiyye mine'l-lugati'l-'arabiyyeti'l-fushâ, sayı: 7, *MMLA*, Kahire, 1953, s. 208, 209,

⁴⁴ el-Yesû'î, a.g.e., s. 25.

⁴⁵ Kampffmeyer, a.mad., I, 516.

⁴⁶ el-Yesû'î, a.g.e., s. 8, 9.

fiillerin genelde tef'îl kalıbına (fehhem gibi) aktarıldığı, bir meful alan ya da geçişsiz olan fiillerin ise fa'al kalıbına sokuldukları görülür: (ehabbe-habbe)⁴⁷.

Fu'île meçhul kalıbı ifti'âl ve infi'âl kalıplarına aktarılır: (rumiye-itremâ). Mısır lehçesindeki morfolojik değişim unsurlarından biri de göçüşme denilen dil olayıdır. Örneğin ifte'ale, itfe'ale şeklinde söylenir: (irte'aşe-itre'aşe)⁴⁸.

5-İsimlerde vezin dönüşümü: Said'te yani güney Mısır'da yeni mastar şekilleri ortaya çıkmıştır. "Hissine" fiilinin mastarı "hissîn" şeklinde söylenmektedir. "Salıncak salladı" anlamındaki "mircaha" fiilinin ise "mircîh" şeklinde bir mastarı vardır. Fa'aâle, mif'âl, mif'îl, fu'ale gibi mübalağa kalıpları Mısır lehçesinde kaybolmuştur. Fa'aâle kalıbı Mısır'da sadece ism-i âlet kalıbı olarak kullanılır: (mimhât-mehhâye, mibrât-berrâye)⁴⁹.

6-Standart Arapça ve Mısır lehçesinde kalıpları ve anlamları ortak kelimeler: Anlam ortaklığına rağmen çoğu zaman kelimelerin her iki dil alanındaki işlevleri aynı oranda değildir ya da bazı ayrıntı farkları taşırlar. Örneğin şu kelimelerde sırasıyla Mısır lehçesi-fusha eşleştirmesi yapılabilir: istefrağa-tekayye' (kustu), istevât-ta'âm-nadice (pişti), akra'-asla' (kel), hazz-se'âde (mutluluk)⁵⁰.

7-Standart Arapça ve Mısır lehçesinde kalıpları farklı ve anlamları ortak kelimeler: Bazen standart Arapça ile anlam ortaklığı içinde olan kelimelerin kalıplarının farklı olduğu görülür: (istennâ-iste'ennâ: bekledi), (da'lece, de'lece- dahrece yuvarladı), (şahhât-şahhâz: dilenci)⁵¹.

8-Standart Arapça ve Mısır lehçesinde kalıpları aynı, fakat anlamları farklı kelimeler: En ilginç kelimeler standart Arapçada da bulunan bazı kelimelerin Mısır lehçesinde anlamlarının değişmiş olmasıdır. Daha önce verilen mana Mısır lehçesine, sonraki standart Arapçaya ait olmak üzere birkaç kelime şöylece sıralanabilir: (istekrabe: kestirmeden gitti- yakın saydı), istihtâr (küçümsemek-

⁴⁷ el-Yesû'î, a.g.e., s.10.

⁴⁸ el-Yesû'î, a.g.e., a.yer.

⁴⁹ Bu kalıp standart Arapçanın da modern dönemde bir ıstikak yolu olarak benimsediği bir kalıp olmakla beraber, Mısır lehçesinde daha yaygındır. Emir Mustafa eş-Şihâbî, *el-Mustalahâtü'l-'ilmiyye, fi'l-lugati'l-'arabiyye fi'l-kadîm ve'l-hadîs*, Dimeşk, 1988, 193.

⁵⁰ el-Yesû'î, a.g.e., s. 11.

⁵¹ el-Yesû'î, a.g.e., s. 13.

pervasızca değersiz düşüncelere kapılmak, basit şeyleri önemsemek), istehvâ (soğuk algınlığına yakalandı-aqlını başından aldı)⁵².

9-Mısır Lehçesinin Karakteristik Kalıpları:

a-fiil kalıpları: Kök fiile Mısır halk diline özgü biçimde harfler eklemek suretiyle pek çok yeni fiil türetilmiştir. Örneğin redeme (toprakla doldurdu) standart fiilinden ridrim (toprakla örttü) fiilinde standart Arapçadaki kök fiille bir anlam yakınlığı olmakla beraber farklı anlamlarda yeni bir kelime türemiştir.

b- tasgir kalıpları: Mısır lehçesinde tasgir (küçültme) kalıplarının bir kısmı fu'ayl, fu'ayle, fi'ayle gibi standart Arapçadan alınmış kalıplardır. Cuhayş (sıpacık), 'uveynât (küçük gözler: bir gözlük çeşidi). Bu kalıpların yanı sıra Mısır lehçesine özgü başka kalıplar da vardır. Âye: Cebelâye (küçük dağ); fa'lûl: zağlûl (küçük kuş); fa'lûle: debdûbe (kurşunkalem ucu), taktûka (kültablası). Bu kalıplar dışında daha pek çok başka küçültme şekline rastlanır: Cübrân (Cebrâilcik), Hammâde (Muhammedcik), tûha (Abdülfettaçık)⁵³.

36| db

c-Mısır lehçesinde işlek isimler ve ekler: Bunlar arasında nitelik isimlerinin fa'lân kalıbında çok gelmesi (Belmân: tembel, behrân: öfkeli); isimlerin sonuna -âtî eklenmesi (âlâtî: müzisyen, virtiöz; behlevânâtî: cambaz; gannâmâtî: koyun çobanı). Bu eklere Türkçeden girmiş olan -cı eki (bazen -şı olur), -hâne gibi ekler eklenebilir⁵⁴.

10- cem-i teksirin müennes salim olarak cem'i: Zaten çoğul olan bazı kelimeler bu sefer cemi müennes salim kalıbına sokularak yeni bir anlamda başka kelimeler elde edilir: buzûrât (çerezler), hucûzât (rezervasyonlar)⁵⁵.

11-Semaî ef'alu't-tafdîl kalıpları: Standart Arapçadan farklı ve bazen gramere uymayan kullanımlara rastlanır. Ahmer (daha kırmızı, ayrıca- eşekten bile daha cahil), efles (daha fakir)⁵⁶.

⁵² el-Yesû'î, a.g.e., s. 16, 17.

⁵³ el-Yesû'î, a.g.e., s. 25.

⁵⁴ Şamil Fahri Yahya, *Arapçanın Muhtelif Lehçelerinde Türkçe Unsurlar*, İÜEF (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1984, s.33, 38; Ali Abdülvahid el-Vâfi, *Fıkhu'l-luga*, Kahire, 1956, s. 145; Sadok Masliyah, "Four Turkish Suffiex in Iraqi Arabic: -Lı, -Lık, -Sız, and -Çı" *Journal of Semitic Studies*, XLI/2, Manchester, 1996, s. 292, 293.

⁵⁵ el-Yesû'î, a.g.e., s. 34.

⁵⁶ el-Yesû'î, a.g.e., s. 64.

12-*fa'fa'a* kalıbında fiiller: Bu kalıptaki pek çok fiilin ses yansımaları fiiller grubundan olduğu görülür. Ses yansımaları fiiller standart Arapçada da olmakla birlikte bu durum Mısır lehçesinde çok daha yaygın bir hal almıştır. *Ca'ca'a*: (Avazı çıktığı kadar bağırды), *sahsaha* (işedi), *kafkafa* (yara kabuk bağladı)⁵⁷.

13-Nahtın yaygın olması: Standart Arapçada da zaman zaman görülen bu olgu kelimeleri birbirine kaynaştıran ve ses düşmelerine neden olan konuşma diline özgü bir olaydır. Nasıl anlamında *izzâye* (eyyü ziyey), durumu nedir anlamında *işhâl kezâ* (eyyü şey'in hâluhu'dan), gideceğim anlamında *biddî usâfir* (bi-vüddî en usâfire'den), getirdi anlamında *câbe* (câe bi-hi'den), sermaye verdi anlamında *resmele* (re'sümâl'den) gibi kelime ve ifadelere rastlanır⁵⁸.

14-İtbâ (ses yinelemesi): Mısır lehçesinde ses tekrarları ve ikilemeler yaygındır⁵⁹. *Hazzir bezzir* (bilmeceyi çöz), *hazzûra fezzûra* (bilmece), *şuka' buka' yâ rabbî tuka'* (çocuk oyunlarında tekerleme)⁶⁰.

15-Mısır lehçesine özgü kelimelerin ve ifadelerin çokluğu: Bu kelimeler çoğu defa standart dilde bulunmayan Mısır lehçesinde kullanılan kelimelerdir. *Dindini'ş-şahs* (müziğe tempo tuttu), *hınsiri'l-bâi'* (satıcı müşteriyi aldattı), *rişim* (istavroz çıkarttı), *râsî bi-yiliff* (başım dönüyor), *min taht râsû* (onun başının altından-onun yüzünden) bu zengin kelime dağarcığından sadece birkaçıdır⁶¹.

16-Yabancı dilden geçen kelimelerde standart dilden farklılaşma: Mısır lehçesinde İngilizce, İtalyanca, Fransızca, Kıbtice, Yunanca ve Türkçe olmak üzere pek çok kelime vardır. Özellikle 1527-1805 yılları arasındaki Türk hâkimiyeti döneminde Mısır lehçesine pek çok Türkçe kelime de girmiştir.

⁵⁷ Fa'fa'a kalıbı için bkz. S. Prochazka, "Kökü Dört Harekeli ve İkilemli Fiillerin Anlamsal Fonksiyonuna Dair Bazı Görüşler: Fa'fa'a Vezni", çev. Nurettin Ceviz, *Tömer Dil Dergisi*, sayı: 53, Ankara, Mart-1997, s. 15.

⁵⁸ Corci Zeydan, *el-Felsefetü'l-lügaviyye ve'l-elfâzü'l-'arabiyye*, Beyrut, 1904, s. 29, 30, 31; Tûnusî-Sawî, I, 2.

⁵⁹ Alî Huseyn el-Bevvâb, "el-İtbâ fi'l-luga" *MMLAÜ*, sayı: 30, Ürdün, Şevval-1406, s. 123.

⁶⁰ el-Yesû'î, *a.g.e.*, s. 39.

⁶¹ el-Yesû'î, *a.g.e.*, s. 40, 41.

Mısır lehçesinde İskemle, işkenbe, avanta (aldatma), bâza'sşey' (bozmak), bişavra (tebeşir tozu silmek için paçavra) gibi Türkçenin aracılık yaptığı pek çok kelime vardır⁶². 1882'den itibaren Mısırda yetmiş beş yıl kalan İngilizlerin de Mısır lehçesi üzerinde etkisi büyüktür. Mısır lehçesine verşe (workshop: imalathane), kabîn (vaporda kabin) gibi İngilizceden pek çok kelime girmiştir⁶³.

Mısır lehçesinin beslendiği ana damar ise Kibticedir. Bu'bu' (öcü), tâtâ (bebek ilk adımlarını attı), şâbûra (sis). 1960'lı yıllarda çıkarılmış bir istatistiğe göre Mısır lehçesinde Türkçe (470), İtalyanca (380), Fransızca (465), İngilizce (187), Kıbtice (228), Farsça (201), Yunaca (51), Süryanice (89), diğer dillerden (58) olmak üzere toplam 2129 yabancı dilden kelime tespit edilmiştir⁶⁴.

17-Kural ve üslup düzeyinde farklılaşma: Mısır lehçesinin gramerine ait pek çok özellik vardır. /Bi/ edatının muzari fiile şimdiki zaman anlamı katması: il-veled bi-yâkul di'l-va'tî (Şimdi çocuk yemek yiyor)⁶⁵ /Miş/ ve /mâ...ş/ edatlarının fiili olumsuz yapması: Miş bi-yiktib (yazmıyor), mabyiktibsh (yazmıyor)⁶⁶. /Ha/ edatının gelecek zaman anlamı vermesi: Ha-ti'derî tihallesî bedrî (byn. Erken bitirebilecek misin?)⁶⁷. Buradaki örnekler Mısır lehçesine özgü dilbilgisi özelliklerinden yalnızca birkaçıdır. Kendine özgü üslup özellikleri ve kelime dağarcığı ile standart Arapçadaki meselleri bile kendi yapısına uyduran Mısır lehçesinde inne li'l-hîtâni âzânen (yerin kulağı vardır) meselinin, aynı manada el-hîtân lehâ vudân karşılığı ilgi çekici bir örnektir⁶⁸.

Sonuç

İspanyolca, Portekizce, Fransızca, Latincenin birer lehçesi iken zamanla bağımsız birer dil olmuşlardır. Arap lehçeleri de her geçen gün bağımsız bir dil olma yolunda gelişmektedir. Bu duruma rağmen, bu lehçeleri, Standart Arapça ilga edilerek resmî birer devlet dili ya da hiç değilse kültür dili yapmak, -tarihte özellikle Mısır'daki gibi tamsîr adı altında birtakım hareketler istisna edilecek olursa-

⁶² Bkz. Yahya, a.g.e., s. 7, 8, 9, 10.

⁶³ el-Yesûî, a.g.e., s. 52, 82, 83.

⁶⁴ el-Yesûî, a.g.e., s. 107.

⁶⁵ Ahmed Hassanein-Mona Kamel, *Yalla-Ndardish bi-learabi: Lets Chat in Arabic*, Amerikan Üniversitesi, Kahire, 1997, s. 135,

⁶⁶ A.mlf., a.g.e., s. 138,

⁶⁷ A.mlf., a.g.e., s. 153.

⁶⁸ Kandîl el-Baklî, el-Mesal beyne'l-fushâ ve'l-'ammiyye, *MMLA*, Kahire, Kasım-1971, s. 226.

Arap devletlerinin bir politikası değildir. Çünkü birbirinden farklı olan bu lehçelerin kültür ve yazı dili olarak kabulü, Araplarca Arap dünyasının büsbütün birbirinden uzaklaşması olarak görülmektedir.

Standart Arapça ile yerel diller arasında önemli dilsel farklar vardır. Yerel lehçeler açısından cevabını vermek zorunda olduğumuz soru, bu lehçelerin Latince'den doğmuş Fransızca, İspanyolca gibi yetkin dünya dillerinin konumunda olup olmadıklarıdır. Eğer Arap lehçeleri böyle bir yetkinlikte değilse, bu takdirde bu lehçeler, Büyük Britanya'nın kolonilerindeki yerlilerle denizaşırı ticarete soyunmuş yarı cahil İngiliz tüccarlarının, koloni yerlilerinin dilleri ile harmanladıkları basit Pidgin-English mesabesinde ya da düşük halk Fransızcası olarak bilinen lingua-franca konumunda mıdır? Kısaca bu soru "Arap yerel dilleri kültür dili olabilecek kapasitede midir?" şeklinde özetlenebilir. Her halükârda yukarıdaki sorulara cevap verebilmek standart Arapça ile yerel Arapça arasındaki mevcut ayrılıkların ortaya konulması sonucunu doğurmuştur. Bu anlamda Mısır lehçesinin gelişmekte olan ve hâlihazırda oldukça zengin bir lehçe olduğu söylenmelidir. Fakat o bu zenginliğine rağmen, hiçbir zaman Arap kültürünün ve İslam medeniyetinin taşıyıcısı konumundaki standart Arapçanın yerini alamaz. Bu çerçevede Arap lehçelerini, özelde Mısır lehçesini, derin Arap folklorunu aktaran bir dil alanı ve genel dil içerisinde bir zenginlik olarak değerlendirmek gerekir. Mısır lehçesi her an konuşulan bir dil olarak sürekli dinamik, gelişen ve değişime açık esnek bir dil alanıdır. Arap dünyasında oldukça etkili olan Mısır lehçesine kayıtsız kalmanın gerek Arapça öğretimi gerek Arap kültürünü anlama noktasında mahzurları kaçınılmazdır.

Kaynakça

- Abbâs et-Tûnusî, Egyptian Colloquial Arabic: A Structure Review, Kahire, 1992.
- _____, Nusûs mütekaddime fi'l-'ammiyyeti'l-Mısriyye, Kahire, 1981
- Abbâs, et-Tûnusî-Laïla Al-Sawî, An Intensive Course in Egyptian Colloquial Arabic, Kahire, 1990.
- Abduh er-Râcihî, el-Lehecâtü'l-'arabiyye fi'l-kırââti'l-Kur'âniyye, Riyad, 1999.
- Ahmed Hassanein-Mona Kamel, Yalla-Ndardish bi-learabi: Lets Chat in Arabic, Amerikan Üniversitesi, Kahire, 1997.
- Aksan, Doğan, Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim), Ankara, 2003.
- Alemuddîn el-Cundî, Lehçetu'l-Kurâni'l-Kerîm beyne'l-fushâ ve lehecâti'l-kabâil, Dâru'l-'Ulûm, 1960.
- Ali Abdülvahid el-Vâfi, Fikhu'l-luga, Kahire, 1956.
- Alî Huseyn el-Bevvâb, "el-İtbâ fi'l-luga" MMLAÜ, sayı: 30, Ürdün, Şevval-1406.

- Bedrâvî Zehrân, “İzdivâciyyetü'l-luga ve darüretü resmi siyâsetin lugaviyye”, MMLA, Kahire, 1989.
- Corcî Zeydan, el-Felsefetü'l-lügaviyye ve'l-elfâzü'l-'arabiyye, Beyrut, 1904
- Duberşan, Nikolay “el-Lugatu'l'Arabiyye Hârice'l-Hudûd”, el-Lugatu'l-'arabiyye ve tahad-diyâtu'l-karni'l-hâdî ve'l-işrîn, Tunus, 1996.
- Emir Mustafa eş-Şihâbî, el-Mustalahâtü'l-'ilmiyye, fi'l-lugati'l-'arabiyye fi'l-kadîm ve'l-hadîs, Dimeşk, 1988.
- Ferîd Ebû Hadîd, “Mevkifu'l-lugati'l-'arabiyyeti'l-'ammiyye mine'l-lugati'l-'arabiyyeti'l-fushâ, sayı: 7, MMLA, Kahire, 1953.
- Fück, Johan, el-'Arabiyye Dirâsâtun fi'l-Luga ve'l-Lehecât ve'l-Esâlib, Arapçaya çev. Abdulhalim en-Neccâr, Matba'atü'l-Kâtibi'l-'Arabî, Kahire, 1370/ 1951.
- Gündüzöz, Soner, “Klâsik ve Modern Arapçanın Tarihsel ve Filolojik Sınırları”, Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı:8, Kış, 2003.
- _____, “Kur'ân'da Yerleşik Gramer Kurallarına Aykırı Dil Yapıları ve Kur'ân'ın Lehçe Haritası Üzerine Bir İnceleme I”, Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı: 6-7, Ankara, 2002.
- Hilmî Halîl, el-Müvelled fi'l-'arabiyye Kahire, 1954.
- Huseyn Ali Mahfuz, “Takrîbü'l-'ammiyye mine'l-fushâ”, MMLA, c. XLI, Kahire, 1389.
- Huseyn Mu'nis, “el-İslâm ve't-ta'rîb”, Târîhu'l-hadâratî'l-Mısriyye, Kahire, ts.
- Ivanyi, Tamas “Kad yecüz fî'ş-ş'r: on the linguistic background of the so called poetic licences in Sîbawayhi's kitâb”, The Arabist Budapest Studies in Arabic, sayı: 3-4, Budapeşte, 1991.
- İsâ İskender el-Ma'lûf, “el-Lehçetü'l-'ammiyye fi Lübnân ve Süriye” Mecelletü Mecma'i Fuâd el-evvel, Kahire, 1939.
- Kampffmeyer, “Arabistan Dil: Arap Lehçeleri”, İslam Ansiklopedisi, MEB, İstanbul, 1964.
- Kandîl el-Baklî, el-Mesel beyne'l-fushâ ve'l-'ammiyye, MMLA, Kahire, Kasım-1971.
- Kara, Erol, “Lehçe Bilimi ve Dil Haritaları”, Türk Dili, Ankara, 1991, Ekim II, sayı: 478.
- Liddicoat, Mary-Jane - Richard Lennane-Iman Abdul Rahim, Integrated Arabic Syrian Colloquial A Functional Course Arabic, Avustralya, 1998.
- Makdisî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Beşşârî, Ahsenü't-tekasîm fi ma'rifeti'l-ekalîm, *Leiden*, 1967.
- Muhammed 'Alî es-Sabbân, Hâşiyetu's-Sabbân 'alâ'l-Eşmûnî, Dâru İhyâ-i'l-Kutubi'l-'Arabiyye, ts.
- Muhammed Hamase, el-Alâmetü'l-i'râbiyye fi'l-cümle beyne'l-kadîm ve'l-hadîs, Kahire, ts.
- Mustafâ Sâdık er-Râfî, Târîhu âdâbi'l-'arab, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrut, 1394-1974.
- Nöldeke Th., el-Lugâtu's-Sâmiyye, Arapçaya çev. Ramazân 'Abduttevvâb, Dâru'n-Nahdati'l-'Arabiyye, Kahire, ts.
- Omar, Margaret K., Saudi Arabic: Urban Hijazi Dialect, Wahington, D.C., 1975.
- Prochazka, S., “Kökü Dört Harekeli ve İkilemli Fiillerin Anlamsal Fonksiyonuna Dair Bazı Görüşler: Fa'fa'a Vezni”, çev. Nurettin Ceviz, Tömer Dil Dergisi, sayı: 53, Ankara, Mart-1997.
- Refâil Nahle el-Yesû'î, Garâ'ibü'l-lehçeti'l-Mısriyye, Beyrut, 1964.
- Reşîd Atiyye, ed-Delîl ilâ murâdifi'l-'ammî ve'd-dahîl, Beyrut, 1898.
- Sadok Masliyah, “Four Turkish Suffiex in İraqi Arabic: -Li, -Lık, -Sız, and -Çı” Journal of Semitic Studies, XLI/2, Manchester, 1996.
- Sâid el-Afgânî, Tebâyünü'l-'ammiyye ve'l-fushâ: kitâbü'l-lugati'l-'arabiyye, Dimeşk, 1971.
- Sîbeveyh, Ebû Bişr 'Amr b. 'Osman b. Kanber, el-Kitâb, Bulak, 1316/1898.
- Sîrâfî, Kitâbu Ahbâri'n-nahvviyyîn ve'l-Basriyyîn, Beyrut, 1936.

- Suyûtî, el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân, Beyrut, 1987.
- _____, el-Muzhir fî 'ulûmi'l-luga ve envâ'ihâ, nşr. M. A. Câdu'l-Mevlâ vd., Kahire, ts.
- Şamil Fahri Yahya, Arapçanın Muhtelif Lehçelerinde Türkçe Unsurlar, İÜEF (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1984.
- Şevkî Dayf, el-Edebü'l-'arabî el-muâsır fî Mısır, Kahire, ts.
- Temâm Hassân, el-Luga beyne'l-mi'yâriyye ve'l-vasfiyye, Mektebetu el-Angelo el-Mısıriyye, Kahire, 1958.
- Ullmann, S., Devru'l-kelime fî'l-luga, çev. Kemal Bişr, Kahire, 1975.
- Vardar, Berke, Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü, Multilingual, İstanbul, 2002.
- Wehr, H. -J. W. Füçk, "Arabiyya arabic language and literature", The Ansiklopedia of Islam (New Edition), E. J. Brill, Leiden, 1979.
- Yasir Süleyman, "Nationalism and the Arabic Language: A Historical Overview", <http://www.org/arabworld/>, 1994.
- Zübeydî, Tabakâtü'n-nahviyyîn ve'l-lügaviyyîn, Kahire, 1973.

